

часто (особливо у взаємодії з дітьми) інтерактивне дозвілля набувало характеристик найвищого – IV – творчого рівня, коли проростало у світ концертами та виступами, маючи високу духовну насиченість [13, с. 38]. Таким чином, інтерактивне дозвілля у стінах педінститутів охоплювало майже всі рівні, які допомагали задовольнити потреби заповнення вільного часу освітян.

Список використаних джерел

1. Гур'єв М. Педінститут допомагає юним математикам // Радянська освіта. – 15 березня 1961. – № 21. – С. 3.
2. Лют В. Шостий факультет // Радянська освіта. – 13 липня 1963. – № 56. – С. 2.
3. Історичні рішення – в масі // Радянська освіта. – 31 січня 1962. – № 9. – С. 2.
4. Ігнатенко П. Дитяча музична студія // Радянська освіта. – 15 березня 1961. – № 21. – С. 3.
5. Кохан В. Юні викладачі // Радянська освіта. – 17 листопада 1962. – № 91. – С. 2.
6. Яковичин В. Студентське, на громадських засадах // Радянська освіта. – 5 січня 1963. – № 1. – С. 2.
7. Креховецький В., Гнесицький М. Народження традиції // Радянська освіта. – 29 травня 1964. – № 43. – С. 2.
8. Білан О. Діяльна підготовка // Радянська освіта. – 25 червня 1960. – № 51. – С. 4.
9. Черненко А. З думкою про школу // Радянська освіта. – 4 вересня 1963. – № 70. – С. 2.
10. Студенти учням // Радянська освіта. – 17 січня 1962. – № 5. – С. 2.
11. Шапошников Я. Коротко // Радянська освіта. – 23 березня 1963. – № 23. – С. 3.
12. Ужчина З. Сходинки до майстерності // Радянська освіта. – 22 липня 1964. – № 58. – С. 2.
13. Петрова І. В. Дозвілля в зарубіжних країнах. – К. : Кондор, 2005. – 408 с.

References

1. Hur'yev M. Pedinstytut dopomahaye yunym matematykam // Radyans'ka osvita. – 15 bereznya 1961. – № 21. – S. 3.
2. Lyut V. Shostyy fakul'tet // Radyans'ka osvita. – 13 lypnya 1963. – № 56. – S. 2.
3. Istorychni rishennya – v masy // Radyans'ka osvita. – 31 sichnya 1962. – № 9. – S. 2.
4. Ihnatenko P. Dytyacha muzychna studiya // Radyans'ka osvita. – 15 bereznya 1961. – № 21. – S. 3.
5. Kokhan V. Yuni vykladachi // Radyans'ka osvita. – 17 lystopada 1962. – № 91. – S. 2.
6. Yakovyshyn V. Student's'ke, na hromads'kykh zasadakh // Radyans'ka osvita. – 5 sichnya 1963. – № 1. – S. 2.
7. Krekhovets'kyu V., Hnesyts'kyu M. Narodzhennya tradytsiyi // Radyans'ka osvita. – 29 travnya 1964. – № 43. – S. 2.
8. Bilan O. Diyal'na pidhotovka // Radyans'ka osvita. – 25 chervnya 1960. – № 51. – S. 4.
9. Chernenko A. Z dumkoyu pro shkolu // Radyans'ka osvita. – 4 veresnya 1963. – № 70. – S. 2.
10. Studenty uchnyam // Radyans'ka osvita. – 17 sichnya 1962. – № 5. – S. 2.
11. Shaposhnykov Ya. Korotko // Radyans'ka osvita. – 23 bereznya 1963. – № 23. – S. 3.
12. Uzhchina Z. Skhodynyky do maysternosti // Radyans'ka osvita. – 22 lypnya 1964. – № 58. – S. 2.
13. Petrova I. V. Dozvillya v zarubizhnykh krayinakh. – K. : Kondor, 2005. – 408 s.

Lukyanenko O. V., Ph.D. in History, Senior lecturer of cultural studies and its methods of teaching sub-department in V. G. Korolenko Poltava National Pedagogical University (Ukraine, Poltava), lukyanenko.ov@gmail.com

Interactive leisure in pedagogical institutes of Ukrainian Soviet Socialist Republic during the “thaw” period (2)

The article illustrates the evolution of the type of interactive leisure of educators in Pedagogical Institute of USSR during the period of de-Stalinization (1953–1964). Application of content analysis method of educational media allowed illustrating the

core of the leisure. It also helped to give general characteristics of leisure according to modern approaches in the theory and history of leisure.

Keywords: every-day life, students, interactive leisure, higher pedagogical school, de-Stalinization.

Лукьяненко А. В., кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры культурологии и методики преподавания культурологических дисциплин, Полтавский национальный педагогический университет им. В. Г. Короленко (Украина, Полтава), lukyanenko.ov@gmail.com

Інтерактивний досуг в педагогічних інститутах УРСР врем'я “оттепели” (2)

Иллюстрируется эволюция культурного типа досуга педагогов пединститутов УССР периода десталинизации (1953–1964 гг.). Применение метода контент-анализа педагогической прессы позволило проиллюстрировать наполнение досуга студентов; отследить соотношение характеристик внеабочего времени в соответствии с современными подходами теории и истории досуга.

Ключевые слова: повседневность, студенты, интерактивный досуг, высшая педагогическая школа, десталинизация.

* * *

УДК 94(477):32.019.5:316.324.8"1991/2004"

Кучерук М. С.

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та етнографії України, Одеський національний політехнічний університет (Україна, Одеса), kucherukmaryna@ukr.net

"Лихі 90-ті" і "ПОМАРАНЧЕВА" РЕВОЛЮЦІЯ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Економічним підґрунтям громадянського суспільства є розвинутий середній клас. Приватні підприємці, високоосвітчені фахівці, представники творчих професій складають його основу. В Україні середній клас формувалася разом із проведенням економічних реформ. Результат економічних реформ, що почали впроваджуватися ще на початку 1990-х рр., виглядає досить сумнівним: незадоволеність ними значно перевищує покладені колись очікування. Економічні реформи були непослідовними, непродуманими і половинчастими. Як наслідок, вже на початок 2000-х рр. в Україні сформувалася напівфеодална економіка, заснована на відносинах "патрон - клієнтела", намітилися тенденції до консервації режиму, всієї повноти економічної і політичної влади в руках обмеженого кола осіб. Позитивним результатом економічних реформ стало зростання економіки на початку 2000-х рр, підвищення зарплат і пенсій, виникнення середнього класу, якому потрібна демократія, ринкова економіка і правопорядок. Середній клас і формує громадянське суспільство, яке впливає на владу, обмежує її вплив на життя і діяльність людей і здатне їй протистояти. "Помаранчева" революція стала першою серйозною заявою середнього класу в незалежній Україні на право відстоювати свої інтереси.

Ключові слова: середній клас, економіка, реформи, лібералізм, громадянське суспільство.

У статті, опублікованій в попередньому номері, було розглянуто перший етап розвитку громадянського суспільства в Україні, який, на мою думку, розпочався з діяльності шістдесятників і завершився із виникненням Народного Руху і проголошенням незалежності України. Умовно, ми його назвали культурницьким, відповідно до превалюючого спрямування.

Другий етап розпочинається з проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. і закінчується "помаранчевою" революцією листопада 2004 р. Основний його зміст полягає у здійсненні суспільно-економічних перетворень. Логічним продовженням суспільно-економічних перетворень після здобуття незалежності 1991 р. стала розбудова ринкової економіки, її інтеграції у світовий, ліберальний за своїм визначенням економічний простір; набуття у перспективі членства у Євросоюзі. На історичну сцену виходить середній клас, сформований у період незалежності.

Висвітлення економічного розвитку України знайшло відображення у низці наукових і науково-публіцистичних публікацій. А. Гальчинський [1] у книзі "Лібералізм: уроки для України" розглядає світоглядні позиції лібералізму, його еволюцію, і, що цікаво для нас, аналізує перспективи трансформацій українського суспільства. Г. Касьянов [3] у книзі "Україна 1991 – 2007: нариси новітньої історії", на мою думку, дає досить об'єктивну інформацію, хоча й не позбавлену авторських оцінок. М. Рябчук [4] не досліджує безпосередньо економічні процеси, його більше цікавить вивчення українських ідентичностей; за його думкою, український середній клас має чітку проєвропейську позицію і він є рушієм всіх важливих перетворень в країні. О. Чувардинський [6] розглядає процеси становлення і функціонування громадянського суспільства в Україні. М. Шульга [7] аналізує ключові етапи новітньої української історії, їх соціально-економічний зміст. Висновки про результати соціально-економічних перетворень дослідник робить невтішні. Цінний емпіричний матеріал містять видання результатів соціологічного моніторингу, що його видає Інститут соціології НАН України [2; 5].

Згідно підрахункам спеціалістів "Дойчебанку", економічний потенціал України по 10 основним показникам оцінювався в 83 бали із 100 можливих [3, с. 37]. Проте ейфорія минула досить швидко. 1990-ті роки стали роками "дикого капіталізму" із всіма витікаючими звідси наслідками. Ці роки дали безмежні можливості для небагатьох самих кмітливих, часто безпринципних, ділків і стали часом найбільших розчарувань і розгубленості у більшості українців. В принципі, підрахунки закордонних спеціалістів були вірними, але вони враховували тільки економічні показники, і не врахували іншого – традицій господарської діяльності. А вона в Радянському Союзі дещо різнилася від західних стандартів.

Дісно, що могла відчувати середньостатистична людина, яку виховували у дусі зневаги до самозбагачення і презирства до "українського буржуазного націоналізму", особливо у стані "холодної війни" із капіталістичним Заходом, коли цей капіталізм прийшов до нас? Те, що вчора було білим, а сьогодні стало чорним, і навпаки, стало стресом для більшості людей. Старого собаку новим трюкам не навчिश.

Разом із незалежністю молода українська держава отримала і ряд проблем, не тільки економічного, а й психологічного характеру.

Головною проблемою стала кадрова. При владі, на своїх посадах здебільшого залишалася стара партноменклатура. Вихована у дусі ленінсько-сталінської ідеології, вона не хотіла / не могла керуватися принципами ринкової економіки, орієнтована на виконання вказівок більше, ніж на прояв власної ініціативи, з підозрою ставилася до ініціатив і новацій з боку підлеглих, мислила радянськими парадигмами в незалежній Україні. Від неї й годі було чекати реальних кроків у формуванні демократії. Україна багато в чому програла, коли не наважилася на люстрацію за прикладом більшості колишніх країн соцтабору.

Поряд із проблемою влади виникла і проблема опозиції. По-перше, націонал-демократичні партії

заснавали труднощі із переорієнтацією з "партій боротьби" у "партії розвитку". По-друге, відомий компроміс із владою "вам культура – нам гроші" став для націонал-демократів фатальним. Культура заснавала негараздів без матеріальної підтримки. Чи то з браку рішучості і недоречного конформізму, чи то з причини притаманного українській інтелігенції презирства до "міщанства", націонал-демократи не спромоглися усунути колишню партноменклатуру від влади, забравши собі і культуру, і гроші.

За словами Т. Петрушиної, свій рух до капіталістичної економіки Україна розпочала, не маючи ні сильної держави, ні громадянського суспільства, ні первісних капіталів і ринків [5, с. 271].

Економічна криза в перші роки незалежності вилілася у стрімкий обвал економіки. Кризові явища поглиблювали розрив економічних зв'язків, втрата традиційних ринків збуту, стрімке скорочення попиту на продукцію військово-промислового комплексу.

Суттєвим політичним гальмом економічних реформ стала боротьба між законодавчою і виконавчою гілками влади. Якщо виконавча влада вдавалася до намагань провести реформи, вони неодмінно блокувались парламентом, де "червоні директора" успішно продавлювали рішення, які забезпечували їм дешеві кредити та субсидії. За висловом Г. Касьянова, єдиний і самий очевидний консенсус між ними при Л. Кравчукові було досягнуто в одному: бажанні максимально зберегти контроль над економікою, який дозволяв неформально перерозподіляти державну власність [3, с. 74].

Приватизація здійснювалася вкрай повільно. Українські економісти на чолі з віце-прем'єр-міністром Володимиром Лановим розробили державну програму приватизації, яка створювала перспективу для формування прошарку приватних власників. До середини 1992 р., не дивлячись на спротив "лівих" у парламенті, в Україні було прийнято чотири закони про приватизацію.

Уповільнення в офіційній приватизації супроводжувалось інтенсивним накопиченням "первісного капіталу" за рахунок масштабної експлуатації державних коштів впливовими групами нових "рантьє". Це були "червоні директора", частково нові підприємці, власники посередницьких фірм, банкіри, державні чиновники, кримінальні елементи. Масштаби збитків, нанесені державі "економікою рантьє", важко піддаються оцінці.

Ні у Президента України Л. Кучми, ні в урядів, які за час Л. Кучми змінювались сім разів, не було змоги реалізувати плани реформ у повному обсязі: політичні рішення у більшості випадків зіштовхувались з економічними і політичними інтересами різноманітних груп впливу, протидія "лівих" у парламенті, конституційний процес, кримська криза 1994-1995 рр., перехід на світові ціни на ринку енергоносіїв.

Програма "Шляхом радикальних економічних реформ" була представлена президентом парламенту у жовтні 1994 р. Це був план швидкого і рішучого реформування економіки згідно сценарію "шокової терапії", в якому досягнення головної мети (створення основ ринкової економіки) забезпечувалися рішучими структурними трансформаціями. Передбачалася відміна

державних замовлень і контрактів, демонополізація, скорочення державних дотацій і введення практики банкрутств збиткових підприємств, запровадження приватної власності на землю і засоби виробництва, лібералізація імпортно-експортних операцій. Результатом реформи мала стати макроекономічна стабілізація і перехід до розвитку. Згідно підрахункам Світового банку, в результаті реалізації цієї програми валовий національний продукт показав зростання у 6-7 % вже в 1996 р. [3, с. 158].

Але послідовне, неухильне і швидке проведення реформ було неможливим через необхідність реформаторів лавіювати між різними групами інтересів, йти на політичні компроміси і навіть відмовлятися від запланованих заходів. За час перебування Л. Кучми при владі ним і урядами було розроблено сім національних економічних програм і стратегій, і всі вони були виконані лише частково або не виконані зовсім.

В межах данної статті нам немає сенсу зупинятися на описові економічних процесів, прийнятих законів в царині економіки. По-перше, це зайняло б забагато місця і вийшло за рамки статті. По-друге, ця інформація є загальновідомою і доступною навіть у підручниках для школярів. Нас цікавлять передусім результати і тенденції, які проявилися на початку 2000-х рр.

У 2000 р. почав діяти на повну силу указ про спрощену систему оподаткування для малого бізнесу і приватних підприємців – фізичних осіб. До 2002 р. в сфері малого підприємництва було зареєстровано близько 23 % зайнятого населення.

На початку 2000-х рр. економічна міць великого капіталу досягла такого рівня, що центральна влада в свою чергу потрапила в залежність від фінансово-промислових груп і мусила балансувати між ними, регулюючи доступ до приватизації великих підприємств, енергоринку, забезпечувала податкові пільги. ФПГ із традиційних галузей діяльності (металургія, енергетика, хімічна промисловість, машинобудування) стали розширювати присутність в сільському господарстві, харчовій промисловості, сфері інформаційних технологій і комунікацій.

Незважаючи на певну позитивну роль, яку відіграли ФПГ в економічному поживленні початку 2000-х рр., залишалися в силі негативні тенденції. Монопольний стан у низці важливих галузей української економіки, злиття із владою і можливості тиску на її гілки, аж до зрощення з ними, ускладнювали можливості для чесної конкуренції, іноземних інвестицій, створювали сприятливі умови для корупції.

Економічне зростання першої половини 2000-х рр., хоча й було компенсаторним, на думку Г. Касьянова, вражав у порівнянні із падінням 1990-х рр. За 2000-2004 рр. сукупне зростання валового внутрішнього продукту, згідно офіційних даних, склав 42 % (без врахування "тіньового сектору") [3, с. 173]. Економіка країни в 2003-2004 рр. стрімко зростала. В 2003 р. ВВП виріс на 9,4%, в 2004 р. - на 12,1 % [7, с. 41]. О. Чувардинський досить песимістично оцінює наслідки соціально-економічних процесів 1990-х рр. [6, с. 14]. Тієї ж думки і М. Шульга, наголошуючи що, хоча до 2000 р. економічне падіння призупинилося і навіть намітилось деяке зростання, підвищувалися зарплати і пенсії, в людей почала жевріти надія на те, що

економічна ситуація в країні поступово буде поліпшуватися; разом з тим, залишалось в силі невдоволення іншими сторонами життя, прості громадяни залишалися беззахисними перед лицем свавілля чиновників місцевої і центральної влади [7, с. 37].

За висновком Г. Касьянова [3, с. 176], в результаті виникли суттєві деформації і в самій структурі влади, і в політичній організації суспільства – в умовах розширення формальних атрибутів демократії (партії, громадські організації, зростання ролі представницької влади, розширення інформаційного простору) посилювалась тенденція до зосередження економічної і політичної влади в руках невеликої кількості людей – олігархії, що супроводжувалась розширенням паралельної економіки, побудованої на корупції і системі відносин "патрон – клієнтела".

К. Грищенко вважає, що характеризуючи динаміку економічних перетворень за останні 10-15 років (стаття опублікована у 2011 р.), можна зробити загальний висновок: хід речей радикально не збігся з очікуваннями населення. Економіка України піддавалася реформуванню з більшими витратами і з меншою ефективністю, ніж це очікувалося [2, с. 290].

За даними фонду "Демократичні ініціативи", майже дві третини громадян України (64 %) у 2004 р. вважали, що все, що відбувалося в Україні, йшло у неправильному напрямку [5, с. 274]. На мою думку, цей факт свідчить про два фактори зростання активності суспільства: по-перше, невдоволеність дією влади, яка сама підштовхнула до згуртування громадянського суспільства проти себе, по-друге, про підвищення вимог суспільства до влади, яке вже, на відміну від рядянського, не буде простим "спостерігачем" і "споживачем".

"Помаранчева" революція стала відповіддю суспільства на спроби консервації правлячими елітами панівного становища. Академік А. Гальчинський зазначає, що "помаранчева" революція не була революцією бідних. Вона здійснювалась не за рецептами К. Маркса. Це не була революція маргіналів, люмпенів. Її конструктивізм, толерантність і мирні обриси пояснювались насамперед цією причиною. Основне гасло Майдану "Свободу не спинити!", насамперед, є гаслом середніх верств населення, гаслом лібералізму" [1, с. 248]. Це свідчить про те, що на 2004 р. в Україні вповні сформувався середній клас, можливо відносно невеликий прошарок, але достатньо чисельний, щоб згуртуватися навколо своєї мети - відстоювання права на обрання того кандидата у Президенти, якого підтримує суспільство і чия програма відповідає суспільним запитам.

"Помаранчева" революція була прийнята у суспільстві неоднозначно. З одного боку, середній клас і інтелігенція вітали перемогу В. Ющенка. З іншого, громадяни України з іншою ідентичністю, які не сприймали західні ліберальні цінності, тяжіючи до радянського соціалізму, розцінила Майдан як свою поразку. Цим ми можемо пояснити подальший реванш Партії регіонів і В. Януковича.

М. Рябчук в 2010 р. писав про тогочасну еліту, називаючи її "феодальною", і пояснював утиски середнього класу наступним чином: "Громадянське

суспільство як основа модерної нації є головним їхнім ворогом. Тож зусилля усіх самозваних постсовєтських еліт послідовно спрямовані на його знищення – через юридичні обмеження та поліційні репресії, через пропагандистську дискредитацію та маргіналізацію, а головне – через системні й систематичні утиски малого й середнього бізнесу як економічної бази антифеодального "третього стану" основи новочасного громадянства та, відповідно, політичної нації" [4, с. 230-231]. О. Чувардинський характеризує українське суспільство як суспільство розколотих цінностей [6, с. 16]. У той же час, на думку дослідника, Україна не є розколотою країною ні цивілізаційно, ні економічно, ні політично. Більшість проблем утворює ідеологічно-ціннісна розколотість суспільства.

З тієї причини, що "помаранчева" революція не призвела до кардинальної зміни системи і заміни старої еліти новою, ми припускаємо, що події на Майдані-2004 були одним з етапів формування сучасної української політичної нації і громадянського суспільства. Український середній клас зумів зрозуміти свої економічні інтереси, але його енергії і згуртованості вистачило лише на відносно короткостроковий вибух масового невдоволення. Той факт, що в подальшому середній клас не зміг впливати на рішення Президента В. Ющенка, прем'єрів Ю. Тимшенка, Ю. Єханурова, Ю. Тимошенка свідчили про недостатню політичну зрілість середнього класу і чи то неспроможність, чи то небажання об'єднуватися заради досягнення довгострокових політичних цілей. Тому третій етап розвитку громадянського суспільства (2005 – 2013 рр.) ми характеризуємо як політичний.

Незважаючи на "дикий капіталізм" 1990-х рр., засилля олігархії, формування патронально-клієнтельської системи, в Україні сформувався середній клас, достатньо потужний для того, щоб у разі потреби зорганізуватися і захистити свої інтереси. Український середній клас поволі розвивався і укріплювався. На відміну від фінансово-промислових груп, він не був пов'язаний із владою, і не мав у своєму розпорядженні значних капіталів. Проте, навіть цього всього виявилось цілком достатньо.

"Помаранчева" революція відбулась 22 листопада 2004 р. не стільки як протести проти масових фальсифікацій на виборах Президента України, скільки як прагнення йти європейським, ліберальним шляхом розвитку, і відкинути консерватизм й побороти закостенілість еліт. Вона увінчалась перемогою українського народу, який відстояв своє право на обрання майбутнього, якого він бажає.

Список використаних джерел

1. Гальчинський А. Лібералізм: уроки для України / А. С. Гальчинський. – К. : Либідь, 2011. – 288 с.
2. Грищенко К. Економічні реформи: чи досягнута мета? / К. Грищенко // Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг. Т. 1. [За ред. В. Ворони, М. Шульги]. – К. : Інститут соціології НАН України, 2011. – С. 288-298.
3. Касьянов Г. Украина 1991-2007: очерки новейшей истории. – К. : Наш час, 2008. – 480 с.
4. Рябчук М. Постколониальный синдром / Рябчук М. – К. : "К. І. С.", 2011. – 240 с.
5. Петрушина Т. Институційні зміни в економічному житті: від планової економіки до ринкової / Т. Петрушина // Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний

моніторинг. Т. 1. [За ред. В. Ворони, М. Шульги]. – К. : Інститут соціології НАН України, 2011. – С. 270-279.

6. Чувардинський О. Г. Громадянське суспільство в Україні: становлення, функціонування, перспективи розвитку : автореф. дис. ... доктора політ. наук : 23.00.02 / Чувардинський Олександр Георгійович – Київ, 2008. – 31 с.

7. Шульга Н. Дрейф на обочину. Двадцять лет общественных изменений в Украине / Н. А. Шульга. – К. : ТОВ "Друкарня "Бізнесполіграф", 2011. – 448 с.

References

1. Galchynskiy A. Liberalizm: uroky dlya Ukrainy / A. S. Galchynskiy. – K. : Lybid, 2011. – 288 s.
2. Gryshhenko K. Ekonomichni reformy: chy dosyagnuta meta? / K. Gryshhenko // Ukrainyske suspilstvo. Dvadcjat rokov nezalezhnosti. Sociologichnyj monitoring. T. 1. [Za red. V. Vorony, M. Shulgy]. – K. : Instytut sociologiyi NAN Ukrainy, 2011. – S. 288-298.
3. Kasyanov G. Ukrayna 1991-2007: ocherky novejshej ystoryi. – K. : Nash chas, 2008. – 480 s.
4. Ryabchuk M. Postkolonialnyj syndrom / Ryabchuk M. – K. : "K. I. S.", 2011. – 240 s.
5. Petrushyna T. Instytucijni zminy v ekonomichnomu zhytti: vid planovoyi ekonomiky do rynkovoyi / T. Petrushyna // Ukrainyske suspilstvo. Dvadcjat rokov nezalezhnosti. Sociologichnyj monitoring. T. 1. [Za red. V. Vorony, M. Shulgy] – K. : Instytut sociologiyi NAN Ukrainy, 2011. – S. 270-279.
6. Chuvardynskiy O. G. Gromadyanske suspilstvo v Ukraini: stanovlennya, funkcionuvannya, perspektyvy rozvytku : avtoref. dys. ... doktora polit. nauk : 23.00.02 / Chuvardynskiy Oleksandr Georgijovych – Kyiv, 2008. – 31 s.
7. Shulga N. Drefj na obochynu. Dvadcjat let obshhestvennyh yzmeneniy v Ukraine / N. A. Shulga. – K. : TOV "Drukarnya "Biznespoligraf", 2011. – 448 s.

Kucheruk M. S., doctor of philosophy, docent of Department of history and ethnography of Ukraine, Odessa National Polytechnical University (Ukraine, Odessa), kucherukmaryna@ukr.net

"Dashing 1990ies" and "Orange Revolution": Socio-economic prerequisites for the formation of civil society

Developed middle class makes up the economical basis of civil society. Businessmen, specialists and representatives of creative professions make its foundation. Ukraine's middle class was formed simultaneously with economic reforms. The result of the economic reforms that were implemented in the early 1990s, turned out to be quite dubious because of dissatisfaction and the discrepancy between the expected and the achieved. Economic reforms were inconsistent, ill-conceived and half-hearted. As a result, already at the beginning of the 2000s in Ukraine a semi-feudal economy based on the relationship of "patron - klientela" has formed, equally trends in conservation of the whole economic and political power in the hands of a few persons has appeared. The growth of the economy in the early 2000s, the increase of salaries and pensions, the emergence of the middle class was the positive result of the economic reforms. It is known that the middle class need democracy, market economy and the rule of law. Also the middle class forms the civil society, which affects the power, limits its impact on the lives and activities of people and able to resist it. The "Orange" revolution was the first serious application of the middle class in independent Ukraine for the right to defend their interests.

Keywords: middle class, the economy, reform, liberalism, civil society.

Кучерук М. С., кандидат исторических наук, доцент кафедры истории и этнографии Украины, Одесский национальный политехнический университет (Украина, Одесса), kucherukmaryna@ukr.net.

"Лихие 90-е" и "оранжевая" революция: социально-экономические предпосылки формирования гражданского общества

Экономической основой гражданского общества является развитый средний класс. Частные предприниматели, специалисты, представители творческих профессий составляют его основу. В Украине средний класс формировался одновременно с проведением экономических реформ. Результат экономических реформ, которые начали внедряться еще в начале 1990-х гг., оказался довольно сомнительным: неудовлетворенность ими значительно превышает возложенные на них некогда ожидания. Экономические реформы были непоследовательными, непродуманными и половинчатыми. Как следствие, уже на начало 2000-х гг. в Украине сформировалась полуфеодальная экономика, основанная на отношениях "патрон - клиентела", наметились тенденции к консервации режима, всей полноты экономической и политической власти в руках ограниченного круга лиц. Положительным результатом экономических реформ стал рост экономики в начале 2000-х гг., повышение зарплат и пенсий, возникновение среднего класса, которому нужна демократия, рыночная экономика и правопорядок. Средний класс и формирует гражданское общество, которое влияет на власть, ограничивает ее влияние на

жизнь и деятельность людей и способно ей противостоять. "Оранжевая" революция стала первой серьезной заявкой среднего класса в независимой Украине на право отстаивать свои интересы.

Ключевые слова: средний класс, экономика, реформы, либерализм, гражданское общество.

* * *

УДК 94(477)“1991/2012”:631

Федоренко Я. А.

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософії та суспільних наук, Черкаський інститут пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України (Україна, Черкаси), yanava@ukr.net

ВІДРОДЖЕННЯ КООПЕРАТИВНОГО РУХУ В УКРАЇНІ В КІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Аналізується розвиток кооперативного руху в кінці ХХ – на початку ХХІ століття. Зокрема, автор звертає увагу на те, що кооперативи стали однією із форм зародження ринкових відносин на селі, яка керувалася принципами взаємодопомоги і соціального захисту українських селян. Досліджуються етапи розвитку кооперативного руху в незалежній Україні, а також з'ясовуються ті перешкоди, котрі стали на заваді для повноцінного функціонування даного типу підприємницької діяльності.

Ключові слова: кооперативи, українське село, підприємництво, аграрна реформа.

На початку 1990–х років ХХ століття в рамках проведення аграрної реформи було проведено реструктуризацію колгоспно–радгоспної системи, яка привела до появи нових підприємницьких форм ведення сільського господарства. Однією з них стали кооперативи. Проте, на жаль, наша держава приділила дуже мало уваги розвитку даного типу підприємницької діяльності. І на даний момент ми можемо констатувати, що кооперативний рух переживає не найкращі свої часи. Хоча за свідченнями істориків–аграрників кооперативи завжди виступали своєрідними центрами самопомоги і соціального захисту селян. З огляду на це виникає необхідність з історичної площини з'ясувати, яку роль відіграли кооперативи в процесі утвердження ринкових відносин в українському селі.

Література, присвячена даній темі, є надзвичайно чисельною і різноманітною в усіх можливих відношеннях і аспектах та охоплює широкий спектр від публіцистичних джерел до наукових праць, монографій. Зокрема, одну із своїх робіт присвятив даній темі А. В. Чайнов [1]. Вчений охарактеризував основні форми організації кооперативів. Різні аспекти кооперативного руху висвітлені в працях О. М. Ткаченка [5], І. Мадзія [6], І. Томича [11], Б. Беренштейна, О. Третяка [13]. Цікавою із точки зору історичної ретроспективи є стаття З. Михайлика [2]. Автор описав свої думки щодо сучасного стану кооперативів та провів історичні паралелі минулого і сьогодення. Варто зазначити, що більшість науковців висвітлюють функціонування кооперативів з економічної точки зору, в той час як робіт, що аналізують дану проблему з боку недалекого історичного минулого практично немає.

Тому метою даної статті є дослідження процесу відродження кооперативного руху в кінці ХХ – на початку ХХІ століття, а також аналіз тих проблем, що стали на заваді для його нормального функціонування.

Кооперативний рух став одним із показників зародження ринкових відносин в українському селі.

Власне розвиток сільськогосподарських кооперативів був виразником давніх традицій і самої природи праці селян на землі. Так, А. В. Чайнов вказував, що сільськогосподарська кооперація є досконалою формою організації селянського господарства, яке дозволяє дрібному товаровиробникові, не руйнуючи своєї індивідуальності, виділити із свого плану ті його елементи, в яких високотоварна форма виробництва має безперечні переваги над дрібною [1, с. 75].

Слід зазначити, що кооперативний рух існував в українських селах ще у кінці ХІХ – початку ХХ століття. На думку доктора історичних наук, професора Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького А. Г. Морозова, кооперація в той час просто процвітала. Особливо були поширені молочарські та м'ясні кооперативи, котрі організовували власну переробку продукції. Не існувало труднощів і з її реалізацією – українське масло успішно конкурувало на ринках Лондона, бекон був нарощував у Парижі, законсервовані вапном яйця експортували до Німеччини. Великим попитом в Європі користувалися українські сухофрукти і соління. Прибутки, що отримували кооперативи, ділилися між їх членами [2, с. 3]. Радянська влада спочатку виявила лояльність до діяльності кооперативів. Навіть підтримала створення Укрсільбанку, який відіграв позитивну роль у їх кредитуванні: виробництво продовольства збільшилося. Однак у 1930 році, після проголошення політики про суцільну колективізацію фінансування індивідуальних селянських господарств було остаточно заблоковано, а членів кооперативів оголосили “ворожими елементами”.

Відродився кооперативний рух лише після проголошення незалежності. Новостворені кооперативи поділялися на три типи: виробничий кооператив, споживче товариство, обслуговуючий кооператив.

Виробничий кооператив був юридичною особою, яка створювалася громадянами з метою здійснення господарської діяльності на засадах підприємництва для одержання прибутку [3].

Споживчі товариства – кооперативи, які утворювалися шляхом об'єднання фізичних або юридичних осіб для організації торговельного обслуговування, заготівель сільськогосподарської продукції, сировини, виробництва продукції та надання інших послуг з метою задоволення споживчих потреб його членів.

Обслуговуючі – утворювалися шляхом об'єднання фізичних або юридичних осіб для надання послуг переважно членам кооперативу, а також особам з метою ведення їх господарської діяльності [4, с. 34].

Відзначимо, що на підприємницьких засадах розпочали діяльність саме сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи (СОКи). Структура їх функціонування зумовлювалася економічними і суспільними умовами, спровокованими проведенням аграрної реформи в Україні. Сільськогосподарська кооперація, будучи “процесом вертикальної концентрації сільського господарства” [5, с. 75] вирішувала вищезазвану проблему і, як наслідок, забезпечувала конкурентоспроможність сільських товаровиробників.

Загалом становлення СОКів відбувалося у три етапи.